

KİTÂBU GÜLİSTÂN Bİ'T-TÜRKÎ'DE GEÇEN DEYİMLER ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR TASNİF DENEMESİ I

Yaşar TOKAY*

Geliş Tarihi: Kasım, 2016

Kabul Tarihi: Aralık, 2016

Öz

Türk dili tarihinin yazılı dönemlerinden itibaren her devrinde deyimlerin ve kalıplaşmış ifadelerin sıkça kullanıldığı görülür. Günümüzde tarihî Türk yazı dillerinin tam bir deyimler sözlüğü olmasa da Eski Türk Yazıtları, *Kutadgu Bilig* gibi metinler üzerine yapılan çalışmalarda da Türkçenin deyim varlığının ne kadar geniş ve farklı anlatım tarzları ortaya koyduğu tespit edilmiştir. Tarihî Türkçenin önemli eserlerinden biri olan *Kitābu Gülîstān bi't-Türkî* (bundan sonra *Gülîstān Tercümesi*) de deyim varlığı noktasında dikkat çekilmesi gereken bir eserdir. Bu makalede, Memlük Kıpçak Türkçesinin elimizdeki tek edebî eseri olan *Gülîstān Tercümesi*'nin deyim varlığı ortaya konularak, bu deyimler kavramsal olarak tasnif edilmeye çalışılmıştır. Eserde tespit edilen 340 deyim, 48 başlık altında sınıflandırılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kavramsal tasnif, Memlük Kıpçak Türkçesi, *Kitābu Gülîstān bi't-Türkî*, deyimler.

A CONCEPTUAL CLASSIFICATION ESSAY ON IDIOMS WHICH CONTAIN IN KİTÂBU GÜLİSTÂN Bİ'T-TÜRKÎ I

Abstract

Since the writing of each transfer period in the history of Turkish language phrases and formulaic expressions are used frequently observed. Today, the historical Turkish writing a full statement on the language dictionary although such as the Old Turkic Inscriptions, *Kutadgu Bilig*, have been found to demonstrate how large and different narrative style of Turkish statement entity. About the essays, *Kitābu Gülîstān bi't-Türkî*, which one of the most important texts. In this article, Mamluk Kipchak Turkish literary works of our only statement that clarifies the existence of the *Kitābu Gülîstān bi't-Türkî*, this statement has been attempted to be classified as conceptual. 340 idioms which contain in *Kitābu Gülîstān bi't-Türkî*, were identified in the work statement is classified under 48 headings.

Keywords: Conceptual Classification, Mamluk Kipchak Turkish, *Kitābu Gülîstān bi't-Türkî*, idioms.

1. Deyimin Tanımı

Türkçe Sözlük'te deyim genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir olarak tanımlamaktadır (Türkçe Sözlük, 2005: 517). Tahir

* Arş. Gör.; Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, erciyes.yasar@hotmail.com.

Nejat Gencan, anlamları ve yapıları kurallara bağlanamayan, açıklanması için derin incelemeler isteyen; incelenmemesi daha doğru olan; yapısını değiştirmeden, çoğu kez başka dile çevrilemeyen bu kalıplaşmış takımlarla söz öbeklerini deyim olarak tanımlamıştır (Gencan, 1979: 527). Vecihe Hatiboğlu, deyimleri, "Anlatım gücünü artırmak için, az çok mantık dışına kayan bazı sözcükleri değişmediği halde bazıları değişip çekimlere giren kalıplar" şeklinde açıklamıştır (Hatipoğlu, 1982: 194). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğünde deyim, "Bir tür sözlüksel birim oluşturan anlambirim toplaşması; genellikle öz anlamından az çok ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz" olarak tanımlanmaktadır (Vardar, 1988: 74). Zeynep Korkmaz ise sözcüğün gerçek anlamı dışında kazandığı farklı ve çekici anlamların oluşturduğu kelime öbeklerinin deyim olduğunu söyler (Korkmaz, 2007: 43). Ömer Asım Aksoy, çekici bir anlatım özelliği taşıyan ve çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluklarını deyim olarak tanımlamıştır (Aksoy, 1984: 49). Doğan Aksan, belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözlerin deyim olduğunu belirtir (Aksan, 1998: 54). Yukarıdaki tanımlarla az çok örtüşen onlarca tanım bulunmaktadır.

Yukarıdaki tanımlarla örtüşen onlarca tanım bulunmaktadır. Deyim tanımlarında dikkati çeken hususlardan biri; deymi oluşturan kelimelerden en az birinin az çok gerçek anlamının dışında kullanılmış olmasıdır. Bir başka özellik de deyim yapılarında kolay kolay değişmeyen bir kalıplaşmanın söz konusu olmasıdır. Bu kalıplaşmış yapılar bir anlam bütünlüğü de yaratmaktadırlar. Ancak bu kalıplaşmanın kökeni tarihe dayanır.

2. Tarihî Türk Yazı Dillerinde Deyimler ve *Kitābu Gülistān bi't-Türkî*

Bir dilde anlatım gücünü arttırmak için kullanılan deyimlerin dilin ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıktıkları görülmektedir ve her dilde az ya da çok deyim bulunur. Türkçe dünya dilleri arasında deyim varlığı noktasında üzerinde durulması gereken dillerden biridir. Eski Türk Yazıtlarından itibaren, Türkçenin tanıklanabilen her tarihî döneminden kalan yüzlerce deyim bulunmaktadır. Örneğin; Kül Tigin Yazıtı'nda geçen **közi kaşı yablak bol-** "Ağlamaktan perişan olmak": *...ulayu iniygünüm oğlanım beglerim bodunum közi kaşı yablak boltaçı tip sakıntım* (KT K 11); Köliçor Yazıtı'nda geçen **kü tut-** "Ünlenmek": *Tabgaçka bunça süñüşüp alpın erdemün için kü bunça tutdı* (KÇ B 12); Bilge Kağan Yazıtı'nda geçen **sab sima-** "Hatırını kırmamak": *Tabgaç kaganta bedizçi kelürtüm bedizettim meniñ sabımın simadı* (BK K 14); Ongin Yazıtı'nda geçen **azıg üküşüg kör-** "Azı çoğu görmek; (mecazen) İyi günleri de kötü günleri de görmek, yaşamak": *yabız bat biz azıg üküşüg körtüg irte sületdim* (O D 7); Tes Yazıtları'nda geçen **yaşı teg-** "Yaşı kemale ermek; ölüm zamanı gelmek": *İl itmiş kanım yaşı tegip uçdı oğlı yabgum kagan boltı* (Tes B 5; Tes D 3); Tonyukuk Yazıtı'nda geçen **boguzı tok**

"boğazı tok; karnı doymuş (halk)": *keyik yiyü tabışgan yeyü olurur ertimiz bodun boguzı tok erti* (Ton. 8); *Kutadgu Bilig*'de geçen **adağ mañ-** "Adım atmak; bir işe girişmek": *könülsüz kayu yirke mañsa adağ/neçe yir yaqın erse boldı yırak* (KB 5046); *Divānū Lugatī't-Türk*'te geçen **başı tezgīn-** "Korkudan başı dönmek; çok korkmak": *Basmıl süsin qomıttı/barça kelip yomıttı/arşlan tapa emıttı/qorkup başı tezgīnür* (DLT 437) gibi örnekler Türkçenin ilk yazılı dönemlerinden bu yana anlatım tarzı oluşturma noktasında deyimlerden yararlandığını açıkça göstermektedir.

Türkçenin deyim zenginliği Kıpçak Türkçesi döneminde de sürmüştür. *Codex Cumanicus*'ta deyimlerle ilgili çeşitli veriler bulunsa da bu dönemin tek edebî eseri kabul edilen *Gülistan Tercümesi*, anlatım özelliği ve tekniğiyle ön plana çıkmaktadır.

Gülistan Tercümesi, Seyf-i Sarâyî tarafından H. 793 yılının Şevval ayının evvelinde (1 Eylül 1391 Cuma günü) kaleme alınmış edebiyatımızın -aslı Farsça olan- *Gülistān* kitabı üzerine yapılan ilk tercüme örneğidir (Karamanlıoğlu, 1989: XXIV). Bununla birlikte eserin Farsça aslından bazı noktalarda ayrıldığı da görülür. Bu özelliği ile tercüme bir eserden çok *uyarlama (adaptasyon)* tipinde bir çalışma olduğu söylenebilir (Bodrogligeti, 1969: XIII). Eserin birçok yerinde mütercim Seyf-i Sarâyî'nin metin bağlamında yeni dokunuşlar yaptığı görülür.

Seyf-i Sarâyî tercümesini, eserin Farsça orijinalinden farklı kılan noktalarından biri de deyimlerin aktarımında görülür. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Gülistan Tercümesinde* 422 deyim bulunmaktadır. Bununla birlikte tasnife 340 deyim dâhil edilmiştir.¹ Deyimlerin geçtiği sayfa numaraları verilirken Ali Fehmi Karamanlıoğlu (1989)'nun metin neşrindeki düzen korunmuştur.

3. *Kitābu Gülistān bi't-Türkī*'de Geçen Deyimlerin Kavramsal Tasnifi

Gülistan Tercümesinde tespit edilen 340 deyim 48 ana başlık altında kavramsal olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.² Yazımızın ilk bölümünde Din/İman, İnziva, Adı Yaşamak-Arkasında İyi Ad Bırakmak, Ölüm, Kibir, Savaş-Dövüş-Kavga, Konuşmak, Üzüntü-Dert-Keder, Eziyet Etmek, Açgözlülük, Aşk-Muhabbet olmak üzere 11 ana başlıkla ilgili deyimler tasnif edilmiştir. Geriye kalan 37 başlık ise makalemizin diğer kısmında yer alacaktır.

3.1. Din / İman

āh u efgāni kökke çık- "Dua ve yakarışları Allah'a ulaşmak"

¹ Eserde tam olarak anlaşılammış ve Farsça aslıyla karşılaştırıldığında anlam bulanıklığı giderilememiş deyimler bulunmaktadır. Bu tip deyimler tasnife dâhil edilmemiştir. Eserde belli bir başlık altında ele alamadığımız 82 deyim daha kullanılmıştır.

² TEKE dergisinin yayım kuralları gereği, sayfa sayısının fazlalığından, yazımız, farklı sayılarda I ve II olmak üzere iki ayrı makale olarak yayımlanacak şekilde düzenlenmiştir.

Ƙalmadı yërde cān-ver kim anıñ

Çıķmağay kökke ah u efgānı (87a/3)

"Yeryüzünde, dua ve yakarışları göklere çıķmayan bir tek canlı bile kalmadı."

dīn besle- "İmanı pekiştirmek"

‘İlm dīn beslemek üķün durur dünyā yemek üķün degül (161a/3) "İlim, imanı pekiştirmek için gereklidir, dünya malını yemek için değil!"

diyānetden çıķ- "Dinden çıķmak"

Zulm itip zālim melik mülkin yıķar

Zāhid-i nādān diyānetden çıķar (164b/9)

"Zalimler, zulmederek hükümdarların ülkelerini yıkar, cahil zahit de (zalimler yüzünden) dinden çıķar."

ēlin aç- "Dua etmek, yakarmak"

Anlar içinde bir tā‘ife bar kim dā‘im hıdmetķa bēllerin bağlap dağı keremge ēllerin açıp tururlar (159a/2-3) "Onların için bir topluluk vardır ki, daima kendilerini hizmete verip, Allah'a yakarırlar".

ēlin köter-/kötür- "Dua etmek, yakarmak"

Du ‘ā vaķtın tazarru ‘nıñ ēlini

Köterip teñriden rahmet tiler sen (93b/6)

"Dua zamanı yalvarmak için elini kaldırıp Allah'tan rahmet dilersin."

haķķ borcun öde- "Müslümanlığın gereklerini yerine getirmek"

Haķķ borcun ödemegen seniñ borcuñdan

Nē kayğusı bar sen kerek Rüstem bol (172a/9-10)

"Senin Rüstem gibi olman gerekir! Allah'a borcunu ödemeyen, senin borcunu kendisine dert edinir mi!"

haķķ eşikine kēl- "Yalnızca Allah'tan yardım istemek"

Üķünçi kūn aña lā-büd nazār kılır ol şāh

Kēlip tile tilekiñ haķķ eşikine her dem (37b/1-2)

"Üçüncü gün Allah, mutlaka o kulunun hâline bakar. (O yüzden) Allah'ın kapısına gelip isteklerini her zaman ondan dile."

inābet elin icābet ümīdi için kötür- "Allah'a yakarmak, dua etmek"

Köp yazuklı kul hakk te‘ālā hazretine kilip inābet ilin icābet ümīdi için kötürse teñri tebāreke ve te‘ālā ol kulğa nazār kılğay dağı sürgey (4a/11-13 - 4b/1-2) "Günahı çok olan kul Allah'ın huzuruna gelip, Allah'a yakarmak için elini kaldırıp dua etse, Allah, o kulunun hâline nazar kılacak ve (onun üzerindeki belaları) def edecek."

istiğfār ketür- "Tövbe etmek"

Kimeçi istiğfār ketürüp nifāk bilen barışıp yigitniñ elin ayakın öpüp kimege kirip kittiler (100b/11-12) "Gemici tövbe edip, yalandan barışıp, yiğidin elini ayağını öpüp, gemiye girip gittiler."

i‘tikād bağla- "İnanmak"

Ol zamān bēglerinden bir bēg bu tāife hakkına gāyet i‘tikād bağlap dağı muhib bolup idrār-ı mu‘ayyen kıldı (28b/6-9) "O zamanın beylerinden bir bey bu taifenin hakkına sonunda inanıp, onlarla dost olup, onları destekledi."

namāzğa tur- "Namaz kılmak, namaza durmak"

Bir ‘ābidni ayturlar her kiçe on batman ta‘ām yēr idi dağı seherge tēgrü namāzğa turur idi (62a/3-4) "Bir abit kul hakkında (şöyle) anlatırlar: Bu kul her gece on batman yemek yerdi ve seher vaktine doğru namaza dururdu."

yazuq kitābın yaz- "Günah işlemek"

Sen dağı yazuq kitābın yazmağıl (GT 4b/12) "Sen de günah işleme!"

yazuqundan kēç- "Affetmek"

Sulṭān muni işitti ise yazuqundan kēçip āzād kıldı (9a/7) "Sultan bunu işitince günahını bağışlayıp (o kulu) azat etti."

yüzi ak bol- "Günahsız bir şekilde Allah'ın huzuruna çıkmak"

Bolmaq isteseñ katında yüzi aq

Cefālarğa taħammül kıl tilesen (GT 5a/1)

"Allah'ın katında yüzünün ak olmasını istiyorsan, bütün eziyetlere tahammül et!"

yüzin yerge sür- "Yalvarmak, yakarmak; namaz kılmak"

Niçe kelse şabā yeli sehergāh

Yüzüm yerge sürüp aytur men Allāh (50a/11)

"Seher vaktiyle beraber sabah yeli gelince, yüzümü yere sürüp namaz kılıp 'Allah' derim."

3.2. İnziva

başın hırķāsından çıkar- "Başını hırkasından çıkarmak; mec. İnzivadan çıkmak"

Bir zamāndan sonra ol şāhib-vaqt başın hırķāsından çıkardı yārānlarından biri aña ayıttı (7b/6-7) "Bir zamandan sonra o gönül sahibi başını hırkasından çıkardı. Yaranlarından bir ona (şöyle) söyledi."

başın murāķabet yaķasına çek- "İnzivaya çekilmek; tefekküre dalmak"

Köñül eyelerinden şālih ir başın murāķabet yaķasına çekip mükāşefet bahrine müstağrak bolupturur idi (7b/4-5) "Gönül dostlarından bir salih er inzivaya çekilip, sırlar denizine gark olmuştu."

başın tefekkür yaķasına çek- "Derin düşüncelere dalmak"

Mağrib teñizin yürüp keçtiñ ayakñ üvüş bolmadı imdi bu kün ikki arşın suda helāk bolmağa az kaldıñ munda hikmet nē turur şeyh başın tefekkür yaķasına çekip köp te ‘emmül kılıp başın köterdi (54a/1013-54b/1) "Mağrip Denizini yürüyerek geçtin, ayağın hiç ıslanmadı. Şimdi bu gün iki arşın suda az daha helak oluyordun, bundaki hikmet nedir? Şeyh, derin düşüncelere dalıp iyice düşünüp kafasını kaldırdı."

dünyā terkin ur- "Dünya işleriyle ilgilenmemek"

Bu dünyā terkin urğan kimerse

Ķatında bolsa altın tağ baķmas (72a/13-72b/1)

"Bu dünya işleriyle ilgilenmeyen kimse, önünde altın dağ olsa dönüp de (ona) bakmaz."

ēşik bağla- "İnzivaya çekilmek; kimseyle görüşmemek"

Ay yüzli özdeñ bilen bir kimerse otursa ēşik bağlap nefis gālib dağı şehvet tālib bolsa niçük kim ‘Arab aytur (119a/5-6) "Güzel yüzlü bir cariyeye ile bir kimse otursa, kimseyle görüşmese, nefsi galip ve şehveti istekli olsa, Arapların dediği gibi..."

tefekkürge bar- "Tefekküre dalmak, düşünmek"

Ḳāzī ikimizin sözün işitti hayretke kalıp bir zamān tefekkürge barıp yaḥşı te‘emmül kılıp ayttı (157b/13-158a/1) "Kadı, ikimizin de sözlerini işitti, hayret edip bir müddet düşünüp (şöyle) söyledi."

3.3. Adı Yaşamak / Arkasında İyi Ad Bırakmak

atı meḡgü kal- "Adı kalmak, adı sonsuza kadar yaşamak"

Tilesen eygü atı meḡgü kalḡay

Ayaḡdan tüşken élin tutkuçı bol (172b/5-6)

"Eğer adının sonsuza kadar iyi anılmasını istiyorsan, zor durumda olanların elinden tutan (kimselerden) ol!"

atı tilde yürü- "Öldükten sonra adı kalmak, iyi anılmak"

Lutf u aḡlākı kerem kānı durur

Eygü atı dā‘imā tilde yürür (7a/1)

"Onun lütfu ve ahlākı, iyilik madenidir. Onun adı daima iyi bir şekilde yaşar."

eygü atı kal- "Öldükten sonra iyi ve hayırla anılmak"

Eygü atı ḡalsa érnin yaḡşırak

Soḡra ḡalḡınça tolı altın revāk (30b/10)

"Bir kişinin öldükten sonra altın revakı kalmasından iyi adının kalması daha iyidir."

3.4. Ölüm

Gülistan Tercümesinde ölmek, öldürmek anlamlarına gelen otuz deyim tespit edilmiştir. Bu haliyle ölüm kavramı, eserde en çok deyim yer aldığı başlıklardan biridir.

başı kit- "Kellesi vurulmak"

Vaḡt bolur kim nedimlerge sultān ḡazretinde kīs bilen altın teger daḡı vaḡt bolur kim başı kiter (24a/9-11) "Bir zaman olur, nedimlere sultanın huzurunda kese ile altın gelir, bir zaman olur (bu nedimlerin) başları gider, kelleleri vurulur."

baş oyna- "Ölümü göze almak"

Ay bahadurlar biliḡ keldim bu kün meydāne men

Baş oynap cān terkin urmaḡa merdāne men (11a/4-5)

"Ey bahadırlar! Bugün meydana girdim, bunu böyle bilin! Mert bir şekilde canımı terk etmeye ve ölmeye hazırım!"

cān al- "Can almak, öldürmek"

Ol kamer yüzli şeker sözlü habîb

Bir öpüşke cān alıp minnet kılar (129a/5-6)

"O ay yüzlü, şeker sözlü sevgili, bir öpücükle canlar alıp ona da minnet eder".

cān bër- "Ölmek, vefat etmek "

Bir tãife kèlip anı kòrdi kim aqçaların alnında koyup toprak üstüne cān bèrip yatur idi (90a/6-7) "Bir kavim gelip onu gördü. Akçelerini önüne koyup toprağın üstünde can vermiş yatıyordu."

cān çık- "Ölmek, canı çıkmak"

Kèl kıyās èt nè bolğay ol sã 'at

Tatlı cān çıkırsa kılsa ten hālî (132b/12-13)

"O saatte neler olacak, gel kıyas et! Tatlı canın çıkınca tenin boş kalacak."

cāndan el yu- "Canından vazgeçmek; ölmeyi göze almak"

Meşelde kelipturur her kim cāndan el yuğay nè kim köjülde bolsa tiline ketürgey (8b/10-11) "Meselde (şöyle) gelmiştir: Her kim ölmeyi göze aldıysa, gönlünde ne varsa diline onu getirir."

cānından kèç- "Ölmeye hazır olmak"

Bir kiççi kişi kèçip revān cānından

Arslannı urup çıkarsa mağzın nè 'aceb (165b/5-6)

"Kısa boylu bir kişi canından geçip ölmeye hazır olsa, aslanı vurup beynini dağıtırsa bu şaşılacak bir şey değildir."

cān terk èt- "Canından vazgeçmek; ölmeye hazır olmak"

Ayar bolsa çerigden māl sultān

Niçük baş oynasunlar terk ètip cān (22b/5-6)

"Eğer sultan, askerinden mal saklarsa, o askerler neden canlarını feda etsinler?"

cān terkin ur- " Ölümü göze almak"

Ay bahadurlar biliş kildim bu kün meydāne men

Baş oynap cān terkin urmağa merdāne men (11a/4-5)

"Ey yiğitler! Bunu böyle bilin ki, mert bir şekilde canımı terk etmek ve ölmek için bugün meydana geldim."

cān teslīm kııl- "Canını teslim etmek, ölmek"

Muni ayttı dağı cān teslīm kııldı (114b/12) "Bunu söyledi ve öldü."

cihāndan kit- "Ölmek"

Tur teferrüc kııl cihānnıñ türlü türlü tañların

Köz yumup andan burun kim bu cihāndan kitke sen (97a/9-10)

"Kalk ve dünyanın şaşılacak türlü (yerlerini) gez, dolaş. Gözünü açıp kapayana dek bu dünyadan göçmüş olacaksın."

dünyadan çıkıp kit- "Ölmek"

Eger bu ‘aķil dünyadan çıkıp kitse yaķın bil kim

Taşavvur etmegey hergiz özin bir ādemī nādān (166a/13)

"Eğer bu akıllı kişi, ölüp gitse, sen şöyle bil: Hiçbir cahil kişi kendini asla böyle tasavvur etmeyecektir."

eceli eriş- "Eceli gelmek"

Ēli ayağı kesilgen kimerse kırk ayaklı cānverni öltürdi körüp anı bir ‘ārif er ayttı anıñ kim kırk ayakı bar idi eceli erişti ise elsiz ayaksızdan kaçıp kutula bilmedi (95a/1-5) "Eli ayağı kesilen bir kişi kırk ayaklı bir canlıyı öldürdü. Onu görüp arif bir yiğit şöyle söyledi: Onun kırk ayağı vardı, eceli gelince elsiz ve ayaksız birinden bile kaçıp kurtulamadı".

elden kit- "Dayanamamak; ölmek"

Kim beden besler ise kēñ ‘ıyş üze

Tar yerge uğrasa elden kiter (84b/6-7)

"Her kim, bedenini genişletip zevk ve sefa ile beslerse, dar bir yerde kaldığında (sıkıntıda) dayanamayıp ölür."

hayātınıñ kökin kes- "Hayatının kökünü kesmek; *mec.* Öldürmek"

Her kim teñri te‘ālā halkın āzār kılsa dağı bir kimerse köñli üçün haķķ te‘ālā ol kimer seni aña havāle kıılır kim hayātınıñ kökin keser (31b/1-3) "Herhangi bir kimse Allahın

yarattıklarından birini azarlarsa, Hak Teâlâ o kimsenin gönlü için ona havale eder ve onun hayatının kökünü keser/öldürür"

kağemine baş koy- "Uğrunda ölmeye hazır olmak"

El-maķşūd ol da‘vī bu ğāyetka yitti mübālaĝa ĥadd ü kıyāsdan kēçti każā muķteżāsı bilen rızā bērip mā-meżādan kēçip mücārā özrini müdārā tarīķi bilen ortaĝa kētürüp biri birimiz kađemine bař koyup sözüümüz bu ikki beyt bilen ĥatm boldı (159a/12-13) "Sonuçta o dava bu aşamaya geldi. Abartılar sınırlarını aştı. Adaletin hükmü ile rıza verip, geçmiři unutup, çekiřmelerin özrünü hoşgörü yoluyla ortaya getirip, birbirimizin uğrunda ölmeye hazır olup bu iki beyit ile hatim olundu."

kanına tanuķluk bēr- "Ölmesi için řahitlik etmek"

Sulţān ĥudmetinde kanına tanuķluk bērdiler (15b/3) "Sultanın huzurunda ölmesi için şahitlik yaptılar."

kan tök- "Kan dökmek; öldürmek"

Her kim ulularĝa söker

Tili bilen öz kanın töker (168a/5-6)

"Her kim ulu atalarına söverse, kendi dili ile kendi kanını dökmüş olur."

közleri artuńça kał- "Gözleri arkada kalmak"

Niçe kim anuĝ müłki özgeler elinde bolĝay munuĝ közleri ol müłk artuńça kałĝay (10a/3-5) "Onun müłkü başkaların elinde olacak ve bunun gözleri (öldükten sonra) o müłkün arkasında kalacak."

köz yum- (II) "Ölmek"

Tur teferrüc kıl cihānnuĝ türlü türlü tańların

Köz yumup andan burun kim cihāndan kitkesen (97a/9-10)

"Kalk ve dünyanın şaşılacak türlü (yerlerini) gez, dolaş. Gözünü açıp kapayana dek bu dünyadan göçmüş olacaksın."

menzīlge yēt- "Ölmek"

Bu menzīlge ‘ademden her ki yētti

Kefenden özgesin koydı ve kitti (80a/4)

"Bu hiçlikten çıkıp menzile ulaşanlar/ölenler, kefenden başka her şeylerini bırakıp gitti."

menzâlge yürü- "Asıl hedefe varmak; Hakka kavuşmak"

Eygülerniñ soñınça menzâlge

Yürüp aşhâb-ı kehf iti yitti (14a/2)

"İyilerin arkasından giden Ashab-ı Kehf'in köpeği bile asıl hedefe ulaştı."

nazarı helâket yerine tüş- "Sevgiliye bakarken helak olmak, mahvolmak; ölmek"

Bir kimersenin köñli êlden kitip dağı cân terkin urup nazarı helâket yerine tüşüp turur idi (113b/6-8) "Bir kimsenin gönlü elden gitmiş ve ölmeye hazır olup gözleri sevgiliye bakıp duruyordu."

‘ömri âhîr bol- "Ömrünün sonuna gelmek; ölmek"

Bir sultânın ‘ömri âhîr bolup kâim-i makâmı yoğ idi vaşîyyet kıldı kim tañ bile evvel şehri eşikinden kim kelse anı taht üze keçirip başına tâc koyup memleketni aña teslim kılıñız (65a/7-10) "Bir sultan ömrünün sonuna gelmişti, yerine geçecek kimsesi yoktu, vasiyet etti: Tan vakti ile şehrin kapısından ilk kim gelirse, onu tahta çıkarıp, başına taç koyup, memleketi ona teslim ediniz, dedi."

‘ömriniñ baqıyesi qalma- "Ömrü tükenmek; ölmeye yaklaşmak"

İki kardaş su igremine tüşti ol hocaların ulusı bularnı çıkarğan kişiye yüz altun ayttı kimeçiye men ayttım anıñ dağı ‘ömriniñ baqıyesi qalmamış kim sen anı tutmaqda te ‘hîr kıldıñ (44b/7-12) "İki kardeş su girdabının içine düştü. Hocaların büyüğü bunları çıkaran kişiye yüz altın (vereceğini) söyledi. Ben gemiciye (şöyle) söyledim: Onun ömrü tükenmiş, sen onu tutmayı o yüzden erteledin."

tirlikden ümîd kes- "Hayattan ümidini kesmek"

Bir sultân bir esirni öltürmege buyurdı ol biçäre tirlikden ümîd kesip sultânğa sökti (8b/8-9) "Bir sultan, bir esirin öldürülmesi için emir verdi. O biçare de hayatından ümidini kesip sultana sövdü."

yazukın alıp kit- "Ölmek"

Bir kimerse miñ meşekkat birle ni ‘met cem ‘éter

Yer anı özge kèlip ol yazukın alıp kiter (156a/4-5)

"İnsan bin meşakkat ile nimet toplar. Sonra onun topladıklarını başkası yer ve (o kişi) günahını da alıp gider."

yerge êlt- "Mezara göndermek; öldürmek"

Ey ğarra bolġan mālina bolur vücūduñ ke'l- 'adem

Haşret bilen eltür seni yerge bu dīnār u direm (160a/9-10)

"Ey malına bu kadar tutkun olan kişi! Vücudun hiç yokmuş gibi olur ve bu dinar ile dirhemler seni hasretle mezara götürür."

zerre nişān kalma- "Arkasında hiç iz bırakmamak; yok olup gitmek"

Ay niçe begni melikni eyletiptür bu cihān

Kim alardan yir yüzinde kalmadı zerre nişān (10a/6-7)

"Bu dünyada nice beyler ve melikler yaşamıştır. Ancak hiçbirinden yeryüzünde zerre kadar bile iz kalmamıştır."

3.5. Kibir

bıyık bur- "Aşağılamak, küçümsemek"

Düşmeniñni körüp faķır haķır

Lāfurup burmaġıl bıyık zinhār (163b/8)

"Düşmanlarını fakir ve hakir görüp de kesinlikle böbürlenme!"

ġāfil yürü- "Boşa yaşamak"

Ġāfil yürüben usal bolma

Düşmenni körüp haķır ü miskīn (14a/8)

"Düşmanımı hor ve hakir görüp, gaflet içinde yaşayıp tembel olma!"

haķāret közi bile baķ- / haķāret közi bilen kör- "Küçümseyerek bakmak"

Bir kün sulţān bu kışka boylı oġlına haķāret közi bile baķtı (10a/12-13) "Bir gün sultan bu kısa boylu oğluna küçümseyerek baktı."

haķāret közi bilen nazır kıl- "Küçümseyerek bakmak"

Bir kün ol bay karındaş bu 'ālim karındaşına haķāret közi bilen nazır kılıp aytım men salţanatķa yēttim daġı sen bayaġı meskenetde kılıp turursen (82a/1-2) "Bir gün o zengin kardeşi, bu âlim olan kardeşine küçümseyerek bakıp (şöyle) söyledi: Ben saltanata ulaştım, sen ise sıradan bir yerde yaşıyorsun."

haķır ü miskīn kör- "Küçük görmek; küçümsemek"

Ġāfil yürüben usal bolma

Düşmenni körüp haķır ü miskîn (14a/8)

"Gafil olup, düşmanı hakir ve miskin görerek gaflet içinde yaşama!"

lāf ur- "Böbürlenerek konuşmak"

Bu êrlikde ögünüp lāf urursen

Niçün pes nefsiñe ‘aciz bolursen (77b/12-13)

"Bu yiğitlik zamanlarında övünüp böbürlenirsin. Neden nefesine karşı aciz kalıyorsun!"

öz öziñe kal- "(Kibirden) yalnız kalmak"

Mağrūr bolup sen öz öziñe kalma

Düşmenni cirāhat ettiñ iymen bolma (101a/10-11)

"Mağrur olup da yalnız kalma, düşmanı yaraladım diye (düşmansız kaldığından) emin olma."

uluğluk êt- "Büyüklik taslamak"

Bir kün Rüstem anasına kıttı sözledi anıñ köñli ağrıp yığlap ayttı meger kiçilikni unuttuñ kim uluğluk êtersen (137a/5-7) "Bir gün Rüstem anasına sert konuştu, anasının gönlü ağrıyıp ağlayarak şöyle söyledi: Meğer sen küçüklüğünü unutmuşsun da, şimdi bana büyüklik taslıyorsun".

3.6. Savaş / Dövüş / Kavga

Gülistan Tercümesinde savaşmak, dövüşmek veya kavga etmek anlamlarına gelen on dokuz deyim tespit edilmiştir.

arķasın yerge kêtür- "(Güreşte) mağlup etmek"

Eyle pehlevān idi kim hıç kimerse arķasın yerge kêtüre bilmes ammā mütene ‘im idi kölgede beslenmiş cihān körmegen sefer cevrin çekmegen issi savuķ tatmağan harb kūsiniñ üni kulağına tēgmegen dağı mübārizler kılıcınıñ berķını körmegen idi (148b/8-10) "Öyle bir yiğitti ki hiç kimse onu mağlup edemezdi. Ancak gölgede beslenmiş, cihan görmeyen, sefer cevri çekmeyen, sıcak soğuk tatmayan, savaş davulunun sesi kulağına değmeyen ve savaşçıların kılıcının şimşegini görmeyen bir kişiydi."

baş êg- "İtaat etmek"

Özlerini özgelerden artuķ körerler dağı ol başları yok kim kişiğe baş êggeyle (155a/13-155b/1-2) "Kendilerini başkalarından büyük görürler ve başı olmayan kişilere de baş eğerler."

biri birine tüş- "Birbirine düşmek, arası bozulmak"

Bir yıl hicāz yolında yayağlar arasında münāza‘a tüşti aytur men dağı ol seferde yayağ idim hāşlı'l-emr biri birine tüşüp füsük ve cidāl dādın birdiler (147a/2-4) "Bir yıl, Hicaz yolunda piyadeler arasında anlaşmazlık çıktı. Birisi (şöyle) söyler: Ben de o seferde piyade idim. Komutanlar kendi aralarında anlaşmazlığa düşüp kavga etmeye başladılar."

boyun sun- "Boyun eğmek, kabullenmek"

Memleketni aña bērdiler bir müddet memleketke hüküm etti ba‘z-ı ümerā anıñ buyruğına boyun sunmayın yüz kaydardılar ortada münāza‘at kıptı (65b/3-5) "Memleketi ona verdiler. Bir müddet memlekete hükmetti. Ümeradan bazıları onun emirlerine itaat etmeden yüz çevirdiler, ortaya anlaşmazlıklar çıktı."

çeri sindur- "Düşman askerini dağıtmak, mağlup etmek"

Ol érenler bu sözni işitip gayretlenip oğlanga uydular ol sâ‘at içinde düşmen çerisin sindurdılar (11b/7-8) "O érenler bu sözü işitip, gayretlenip oğlana uydular ve o saat içinde düşman askerini kırdılar."

çerig yasa- "Asker çıkarmak; orduyu hazırlamak"

Ağır düşmen çerisi keldi bular dağı çerig yasap karşı yürüdiler (10b/13-11a/1) "Kuvvetli düşman askeri geldi, bunlar da asker toplayıp karşı tarafa doğru yürüdüler."

eline tüş- "Birinin eline düşmek"

Şükr kıl kim bir mu‘accib yigit éline tüşmediñ kim her kün bir hevāğa uçķay dağı her kēçe bir yuvada yatķay ve her sâ‘at on türlü keriş başlağay ve her dem yüz türlü sökünçler sökkey (133b/8-11) "Şükret ki, her gün başka bir havaya uçan, her gece başka bir yuvada yatan, her saat on türlü kavgaya başlayan ve her an yüz türlü küfürler savuran acayip bir yiğidin eline düşmedin."

harb eşikin bağla- "Savaş çıkmasını engellemek"

Ol yigirse sen aña miskīnlik ét

Lutf birlen harb eşikin bağlağıl (100b/9-10)

"Eğer seni azarlarsa, sen ona miskinlik et. İyilik ile savaşın çıkmasını engelle."

it bilen māçı tēg kiriş- "Kedi köpek gibi dalaşmak; devamlı kavga etmek"

Dā‘im kirişirler it bilen māçı tēg

Bolmayın alar biri birinden rāzī (134b/1-2)

"Onlar birbirlerinden razı olmadan, devamlı kedi köpek gibi dalaşırlar."

karşı yüri- "Düşmana karşı ilerlemek; savaşmaya çıkmak"

Ağır düşmen çerisi keldi bular dağı çerig yasap karşı yürüdiler (10b/13-11a/1)
"Kuvvetli düşman askeri geldi, bunlar da asker toplayıp karşı tarafa doğru yürüdüler."

kirişmege tur- "Kavgaya girişmek"

‘Ākıbetü'l-emr delîli kalmadı zelîl boldı ise ta‘addî tilin uzatıp mühmel sözlegey başladı dağı cāhil ‘ādeti durur kim kaçan haşmdan aşığa kalsa huşümet silsilesin tepretür niçük kim şanem yonguğçı Āzer İbrāhîm bilen huccetleşip çıkışa bilmedi ise kirişmege turdı (157a/11-13-157b/1-3) "Sonunda delili kalmadı ve rezil olunca saldırgan dilini uzatıp gereksizce konuşmaya başladı. Cahil âdetidir. Ne zaman hasmından geri kalsa husumet zincirini sallar, tıpkı put yontan Azer'in Hz. İbrahim ile iddialaşıp, baş edemeyip, kavgaya girişmesi gibi."

muḥālefetin artur- "Düşmanlığı yoğunlaştırmak, şiddetlenmek"

Düşmenlerniñ şa‘breki nefsiñ durur anıñ üçün kim özge düşmenlerge ihsān kılsañ dost bolur ammā nefsiñe nē kadar müdārā kılsañ muḥālefetin arturur (150b/5-8) "Düşmanların en güçlüsü nefsidir. Öyle ki diğer düşmanlarına iyilik yapsan dost olurlar; ancak nefsine ne kadar dostluk gösterirsen göster, onun muhalefetinin şiddeti artar".

münāza‘a tüş- "Anlaşmazlık çıkmak"

Bir yıl hicāz yolunda yayağlar arasında münāza‘a tüşti aytur men dağı ol seferde yayağ idim hāşlu'l-emr biri birine tüşüp füsük ve cidāl dādın birdiler (147a/2-4) "Bir yıl, Hicaz yolunda piyadeler arasında anlaşmazlık çıktı. Birisi (şöyle) söyler: Ben de o seferde piyade idim. Komutanlar kendi aralarında anlaşmazlığa düşüp kavga etmeye başladılar."

ot ur- "Ateş saçmak; (mecazen) düşmanı yok etmek"

Oğlan ayttı ay erenler yā çerige ot uruñ

Yā barıp ‘avrat kumāşın kiyip evde oturuñ (11b/4-5)

"Oğlan (şöyle) söyledi: Ey erenler! Ya düşman ordusunu yok edin ya da avrat kumaşını giyip evde oturun!"

pençe tut-/tutuş- "Bilek güreşi yapmak"

Tutmağıl pülād kollı birle pençe ey za‘ıf

Kim eliñ emgek körüp tākat ketürmeyin sınar (32b/12-13)

"Ey zayıf kişi! Çelik kollu bir yiğitle bilek güreşi yapma. Çünkü senin gücün yetmeden, (o yiğit) sana acı verip elini kırar."

şaf üz- "Düşman askerini öldürmek, dağıtmak"

Sen sen ol leşkerde şaflar üzgen ér

Èr deminde erdemin körgüzgen ér (7a/9)

"Sen o orduda, safları dağıtan ve yiğitlik zamanında cengâverliğini gösteren kişisin."

süngü oyna- at çap- "Savaşmak"

Süngü oynap at çapup köp türlü irdem körgüzüp

Ayttı ol zencîrin üzgen fârisi-i divâne men (11a/6-7)

"(Şöyle) söyledi: Süngü sallayıp, at sürüp türlü erdemler gösterip, zincirini kıran divane bir biniciyim ben."

yerge ur- "Dövmek, hırpalamak; mağlup etmek"

Ol bir ‘ilmni kim mundan kizlep idi anı ‘amelge kêtürdi oğlan def‘ éte bilmedi oğlanı köterip hevâdan yerge urdı (39a/10-13) "O (ustası), bir ilmini bundan (talebesinden) gizlemişti. Onu uyguladı, oğlan bunu engelleyemedi. Oğlanı kaldırıp havadan yer çaldı."

yüz buz- "Kavga etmek; yüz yaralamak"

İkki cāhil kaçan uruş başlar

Yüz buzlarlar urup yarıp başlar (108a/11)

"İki cahil dövüşmeye başladığı zaman, birbirlerinin başını yarıp yüzünü yara bere içinde bırakırlar.

3.7. Konuşmak

Gülistan Tercümesinde konuşmakla ilgili otuz deyim tespit edilmiştir. Bu deyimlerin genellikle boş ve gereksiz konuşmak anlamına gelen ifadeler oluşu dikkat çekicidir.

açı söz (işit-) "İstemediği şeyler duymak; kötü sözler işitmek"

Ger açı sözün işitmegeyin dër isen

İhsân bile kıl hemîşe ağzın şîrîn (35b/4-5)

"Eğer kötü sözler işitmeyeyim diyorsan, her zaman iyilik ile güzel konuş."

açı til (bilen sözle-) "Sert ve ağır konuşmak"

Ol bəgniş hıdmetine kəldim bevvāb men ʿ ət̄ti kirmege qoymadı bir niçe açi til bilen sözledi (29a/1-3) "O beyin huzuruna geldim. Kapıcısı beni kovdu ve girmeme izin vermedi, bana sert ve ağır bir şekilde konuştu."

ağzın aç- "Konuşmaya başlamak"

Kaçan senden biligli ər açıp ağzın söze kəlse

Niçe yaħşı bilür bolsañ sözine i ʿtirāz ətme (167b/2-3)

"Senden bilgili bir insan konuşmaya başlarsa, ne kadar iyi bilersen bil, onun sözüne itiraz etme!"

ağzın şîrîñ kıl- "Güzel şeyler konuşmak, söylemek"

Ger açi sözün işitmegeyin dir iseñ

İhsān bile kıl hemîşe ağzın şîrîñ (35b/4-5)

"Eğer acı sözler işitmeyeyim diyorsan, iyilik ile daima güzel şeyler söyle."

bedîhā ayt- "Doğaçlama şiir söylemek"

Evvelden hisāb ət̄tim dağı bu ikki beytni bedîhā ayttım (122a/12) "Önceden tasarladım ve bu iki beyti doğaçlama okudum".

cevābını münāsib közle- "Uygun cevabı vermek"

ʿĀkıl ol sözni yirinde sözlegey

Hem cevābını münāsib közlegey (9b/6-7)

"Akıllı kişinin sözü yerinde söylemesi ve cevabını münasip bir zamanda vermesi gerekir."

dem ur- "Konuşmak"

Hāsūd ər kanda kim ehl-i hüner bolsa anı közler

Katında dem ura bilmes soñında ğıybetin sözler (168b/6-7)

"Kıskanç kişi, hangi konuda hüner sahibi ise onu bekler, insanların yanında konuşamaz, (ne söyleyecekse) arkasından söyler."

ēgri sözni köni di- "Bile bile yanlışla doğru demek"

Ādemî ʿaybını körüp açma

Ēgri sözni köni dip ant içme (167b/12)

"İnsanların ayıplarını görüp de onları aşikâr etme, yalan söze doğru deyip yemin etme!"

êlinden ve tilinden kêt- "Elinden ve dilinden gelmek, becerebilmek"

Bu kıyası kulnıñ êlinden ve tilinden kêtgey kim anıñ 'uhdesinden çıka bilgey (2b/10-11)

"Bu herhangi bir kulun sorumluluğundan çıkabilecek, elinden ve dilinden gelecek/becerebilecek."

êl tiline tüş- "Milletin diline düşmek"

Melik oğlanları nè sözleşeler dağı nè işleseler êl tiline tüşer ammâ 'avâmnıñ kıvline dağı fî 'iline ol kadar i'tibâr yok turur (140b/3-5) "Hükümdarın çocukları ne söyleseler ve ne yapsalar milletin diline düşerler. Ancak avamın sözüne ve yaptıklarına o kadar itibar yoktur."

köñülde bolsa tiline ketür- "İçinden geleni dışa vurup söylemek"

Meşelde kelipturur her kim cāndan êl yuğay nè kim köñülde bolsa tiline ketürgey (8b/10-11) "Meselde şöyle söylenegelmıştır: Her kim ölümü göze alırsa, gönlünde ne varsa diline onu getirir (düşünerek konuşmaz)."

kündüzni kiçe di- "Gündüze gece demek; mec. Bile bile yalan söylemek"

Kündüzni kiçe dise melik sen aytkıl

Uşta körünür kamer yanınca keyvān (42a/10-11)

"Melik bile bile gündüze gece derse sen de şöyle söyle: Ülker (yıldızı) parlayınca ay şurada görünür."

lafz koy- "Boş lafı bırakmak"

Laţife nüktesine fikr kalgıl

Ƙoyup lafzın anıñ ma 'nîsin algıl (79a/5-6)

"Güzel nükteler üzerine düşün ve lafı bir tarafa bırakıp manasını anla!"

meşelde kel- "Hikâye ya da rivayette anlatılmak, anlamına gelen kalıp bir ifade"

Bir sultān bir esirni öltürmege buyurdı ol biçāre tirlikten ümîdin kesip sultānğa sökti meşelde kelipturur her kim cāndan êl yuğay nè kim köñülde bolsa tiline ketürgey (8b/8-12) "Bir sultan bir esirin öldürülmesini emretti. O biçare hayatından ümidini kesip sultana sövdü. Meselde şöyle anlatılır: Her kim canından vazgeçerse, içinde ne varsa diline de onu getirecektir."

muhabbet lafını ur- "Muhabbet hakkında konuşmak"

Dögüldür dostuñ ni ‘metde her kim

Muhabbet lāfını ursa yanında (26b/13-27a/1)

"Yanında bazı nimetlerden bahsetse de, her muhabbetten dem vuran dost değildir."

ortağa söz kêtür- "Araya girerek lafa karışmak"

Bir kişi söz başlasa tamām bolmayın bir kimerse dağı ortağa söz kêtürgey ol ‘alāmet-i cehl turur (108b/13-109a/1) "Bir kişi konuşmaya başlasa, sözünü tamamlamadan başka birisi araya girerse, bu, cahillik alametidir."

‘özü ketür- "Özür dilemek, af dilemek"

Kirek kul dā ‘imā takşiri ‘özrin

Ketürgey hocāsının ħazretine (3a/2)

"Kulun daima hatalarını Allah'ın huzuruna getirip, af dilemesi gerekir."

söz aç- "Konuşmaya başlamak"

Oturup her bir bābdan söz açıp sözledim (29b/3) "Oturup her konudan bir şeyler söylemeye başladım".

söz al- "Öğüt almak, nasihat tutmak"

Alıp ‘ālim sözün sem ‘iñde tut bék

Niçe kim bolmasa fi ‘ili sözi tég (75b/9-10)

"Yaptıkları sözleri gibi olmasa da âlimin nasihatini alıp kulağında sağlamca tut!"

söze kél- "Konuşmaya başlamak"

Kaçan senden biligli ér açıp ağzın söze kélse

Niçe yaħşı bilür bolsañ sözine i'tirāz étme (167b/2-3)

"Senden bilgili bir insan konuşmaya başlarsa, ne kadar iyi bilersen bil, onun sözüne itiraz etme!"

sözge kél- "Tartışmak "

Yehūdī bir müselmān ér bilen sözge kélip bir kün

Ĥilāf üzre çekiştiler niçe kim bar idi imkān (166a/7-8)

"Bir Yahudi ile bir Müslüman adam bir gün zıt fikirleri üzerine tartışmaya başladılar. Böyle bir imkânları vardı."

sözni yirinde sözle- "Yerinde ve zamanında konuşmak"

‘*Ākīl ol sözni yirinde sözlegey*

Hem cevābını münāsib közlegey (9b/6-7)

"Akil olan kişi, uygun zamanı bekleyip o zaman konuşur."

tilini kıska kııl- "Diline sahip olmak; gereksiz yere konuşmamak"

Ol her ĵke men ayttım maşlahat ol turur kim ta ‘arruz tilini kıska kılgay sen maña anıy kerāmeti zāhir boldı (61a/8-10) "O dosta (şöyle) söyledim: Uygun olan saldırgan diline sahip olmaktır. Bu durumun kerameti bana zahir oldu."

tilini tıy- "Diline hâkim olmak"

Ayttı aķar teñizni tıysa bolur ve lĳkin

Bir müdde ‘i tilini tıysa bolur mı bolmas (119a/12-13)

"(Şöyle) söyledi: Akarsuyu durdurursa olur; ancak, iddiacı kişi diline hâkim olsa olur mu olmaz."

tili kıılıçın çek- "Dayanamayıp sert konuşmaya başlamak; savunmaya geçmek" (155a/2)

Bu sözni ol fakĳr işitti ise řakatınıñ ‘inānı taħammül elinden tüştı fi’l-hāk tili kıılıçın çekip feşāhat atına minip veķāhat meydānında çapıp maña yigrip ayttı (155a/1-3) "Bu sözü o fakir işitince, gücünün dizginleri elinde düştü ve hemen dilinin kılıcını çekip/sert konuşmaya başlayıp, fesahat atına binip, küstahlık meydanında at sürüp bana hakaret etti."

tilini ağzında sakla- "Dilini ağzında saklamak"

Kemāl-i fażl sende çün ki yoktur

Tiliñni sakla ağzında otur tĳk (167a/9-10)

"Sende olgunluk ve fazilet yoktur. (O yüzden) diline hâkim ol ve sessizce otur!"

tilni sakla- "Diline sahip olmak; gereksiz yere konuşmamak"

Üzmes ikki biligli bir kılnı

Saklamas aħmak ademĳtilni (108a/10)

"İki bilgili kişi bir kılı bile koparmaz. Ahmak insan ise asla diline sahip olmaz."

til uzat- "Saldırmak, rencide etmek"

‘*Ākıbetü'l-emr delîli kalmadı zelîl boldı ise ta‘addî tilin uzatıp mühmel sözley başladı* (157a/11-12) "Sonunda delili kalmadı ve rezil olunca saldırgan bir şekilde gereksizce konuşmaya başladı."

tili uzun bol- "Dili uzun; edepsiz olmak"

Bir kimerse ayttı ey hayf bu hüsn ve cemâline köretiliuzun dağı edepsiz bolmasa idi ne hoş bolğay idi (112b/13) "Bir kimse (şöyle) söyledi: Yazık! Bu güzelliğine ve güzel yüzüne göre dili uzun ve edepsiz olmasaydı, ne hoş olacaktı."

yêrini közle- "Uygun yeri ve zamanı beklemek"

Tutup Seyf-i Serâyî kız êrini

Lağîfe sözledi közlep yêrini (138b/11)

"Seyf-i Sarayî, kızları ve erkekleri (yanına) toplayıp, uygun zamanı bekleyip güzel sözler söyledi."

3.8. Üzüntü / Dert / Keder

ayağdan tüş- "Elden ayaktan düşmek, çaresiz duruma gelmek" (27a/2-3; 177b/3)

Hakîkat dostuñ yâriñdür ol kim

Ķoluñ tutsa ayağdan tüşkeninde (27a/2-3)

"Hakikat dost ve yar, sen elden ayaktan düşüp, çaresiz kaldığında elinden tutan kişidir."

bağrı kan bile tol- "Çok kederlenmek, kahrolmak"

Yaman kılıklı kişi bir düşmen elinde giriftâr bolup turur kim anuñ cevrenden bağrı kan bile tolup turur (164b/10-12) "Kötü fitratlı kişi bir düşmanın elinde esir olmuştur, o yüzden bağrı kan ile dolmuş, kahrolmuştur."

cânları burunlarına yêt- "Canına tak etmek; son noktaya gelmek" (87b/5)

Êli avuçı tar miskînlerge sufrâlar tökti dağı ol fakîrler kim fâkadan cânları burunlarına yêtip turur idi anlarını da‘vet kıldı (87b/2-6) "Eli avucu dar, garibanlara sofralar kurdu. O fakirlerin artık açlıktan canlarına tak etmişti, onları (yemeğe) davet etti."

cevr çek- "Eziyet çekmek" (104b/2; 134b/6; 158a/8)

Cevr düşmen ne ‘aceb çekse körüp fâlîb-i dost

Ķün ki dâim tiken ü gül gam u şâdî biledür (158a/8-9)

"Dostluğa talip olan kişi, düşmanın cevrini çekerse buna şaşmamak lazım. Çünkü, diken ile gülün ilişkisi de daima gam ve sevinç ilelidir."

cevr kör- "Eziyet çekmek"

Bu év ni‘meti bilen beslenip turur men dağı az cevr körüp köp yılğı ni‘met hakkın unutup vefāsızlık etmek mürüvvet degül (36a/12-13-36b/1) "Ben, bu evin nimetleri ile beslendim ve az eziyet çekip, geçen yılların hakkını unutup, vefasızlık etmek insanlık değildir!"

derd çek- "Dert çekmek"

Sağ ér bilmes cerāhat ağrısın

Derdni çekken kişi bilür yakın (126b/8)

"Sağlıklı kişi, yaranın ağrısını bilmez. (O yaranın ağrısını), hakkıyla, derdi çeken kişi bilir."

emgek kör- "Eziyet çekmek"

Tutmağıl pülād kollı birle pençe ey za‘fı

Kim elin emgek körüp tākat ketürmeyin sınar (32b/12-13)

"Ey zayıf kişi! Çelik kollu yiğitlerle kavgaya tutuşma, çünkü sen daha hamle kılmadan, (o yiğitler) elini kırar."

gam yi- "Dert çekmek"

Yüz köz öpüşmek ne fāide kıılır ol dem

Çün kim alar ayrılıp yana yir imiş gam (124a/1-2)

"O zaman, yüz göz öpüşmenin ne faydası olur; çünkü onlar ayrılıp yine dert çekerlermiş."

ğarāmet çek- "Azap çekmek, eziyet görmek"

Bir zāhidni kördüm bir maħbūb muħabbeti bilen giriftār bolup melāmet körüp ğarāmet çekip terkin urmadı (113a/9-11) "Bir zahidi gördüm. Bir sevgilinin muhabbetine giriftar olup, eziyet görüp, acı çekip (yine de onu) terk etmedi."

hātırı ağır- "Hatırı kırılmak; üzülmek"

Maşlahat körmedim dağı artuğrak sözlemege hātırı ağırmasın dip (28a/11-12) "Hatırı kırılmasın diye daha fazla konuşmayı gerekli görmedim."

içi yan- "Çok üzülmek"

Çün dost seni sevüp hemîşe közler

Düşmennîñ içi yanıp ni bolsa sözler (15b/4-5)

"Dost olan kişi seni daima sever ve bekler, düşmanın ise içi yanar ve ağzına ne gelirse söyler."

köñli ağrı- "Üzölmek; incinmek"

Sulţān bu sözni işitip köñli ağrıp közünden yaş keldi (33b/11-12) "Sultan bu sözü işitip, üzüölüp gözünden yaş geldi."

köñli karar- "İçi kararmak, morali bozulmak"

Qurʻān okusa işitkenlernîñ köñli kararur idi (141a/7-8) "Kuran okusa, işitenlerin içi kararır idi."

köñli tar bol- "İçi sıkılmak, daralmak"

Bir şālîh êrnîñ êvine oğrı kirdi izdep nime tapmadı köñli tar bolup çıktı (50b/1-2) "Bir salih kişinin evine hırsız girdi, (hırsız) evi arayıp çalacak bir şey bulamadı ve içi daralıp çıktı."

köñül yıķ- "Kalp kırmak"

Erlîk ol iş degöl köñül yıķķay

Yā kişi ʻaybını körüp çaķķay (38a/12)

"Gönöl yıķmak/kalp kırmak ve kişinin ayıbını görüp ifşa etmek yiğitlik değildir."

meşakķat çek- "Zorluk çekmek"

Nê yerde kim bir zahmet körgeñ meşakķat çekken kişini körsen ol özini ağır işlerge salğay dağı tevābiʻ-i ʻuķūbetinden qorķmayın helālñi harāmdan tanımağay (153a/13-153b/1-2) "Nerede bir eziyet çeken, zorluk yaşayan bir kişiyi görürsen; o (kişi) kendini zorlu/kötü işlere sokmuş ve (bu zorlu/kötü işlerin) kaçınılmaz kötü akıbetinden korkmadan helali haramı tanıyamaz hale gelmiştir."

mihnet tat- "Acısını tatmak; acısını bilmek"

Bu garķ bolmaķñıñ miħnetin tatmayın kime rāħatınñıñ kadriñ bilmeyin idi (17b/13-18a/1) "Suya batmanın acısını tatmayan ve gemi rahatlığının kadrini bilmeyen bir kişiydi."

renc çek- "Hastalık geçirmek; hastalığın acısını yaşamak"

Bir şālîh êrni kördüm tejiz yaķasında peleng zahmı bilen mübtelā bolup köp türlü dārūlar bilen devā kıldı fāide etmedi müddetler ol rencni çekip dem-be-dem aytur idi derd bilen

mübtelā men ma‘şiyet bilen degül (56a/12-13-56b/1-4) "Bir salih kişi gördüm deniz kıyısında, kaplan ısırgı hastalığı ile müptela olup, türlü ilaçlar ile tedavi gördü ancak fayda etmedi. Bir müddet o hastalığı çekip anbean (şöyle) söylerdi: Ben dert ile müptelayım, isyankârlık ile değil!"

savuk nefes bilen āh ét- "İçten içe üzölmek, kaygılanmak"

Bu sözni işitip savuk nefes bilen melik āh étip ayttı bu hayr haberi benim degül benim düşmenlerime durur (19a/1-2) "Melik bu sözü duyunca kaygılanıp şöyle söyledi: Bu benim için değil, düşmanlarım için hayırlı bir haberdir".

şefā‘at yüzün yerge koy- "Acımak"

Sultān buyurdu karanı dağı kırnaqni elin ayağın bağlap kal‘a burcından hendakka biraqsunlar bir ‘ākıl vezir şefā‘at yüzün yerge koyup ayttı karanıñ munda yazuqı yok turur (48a/3-6) "Sultan buyurdu: (Erkek) köleyi ve cariyenin elini ayağını bağlayıp, kalenin burcundan hendeğe atınlar, diye. Akil bir vezir şefaät yüzünü yere koyup (şöyle) söyledi: (Erkek) kölenin bunda günahı yoktur."

te‘essüf yi- "Üzölmek"

Ol dağı alarnıñ taħsini üze mübālağa kılıp kadimi şohbetniñ fevtine te‘essüf yip öz haťasına mu‘terif bolup turur (121a/1-3; 123a/13; 132b/9) "O da onların iyiliğini abartıp, sohbetini kaçırdığı için üzölüp, kendi hatası olduğunu itiraf eder."

yükin çek- "Eziyet, yük çekmek"

Bir kişiden dāimā körüp saħā

‘Ömr barınça yükün çekseñ revā (36b/2-3)

"Eğer bir kişiden daima cömertlik gördüysen, ömrün sürdüğü müddetçe (o kişinin) yükün çeksen de revadır."

yüzini turş ét- "Yüzünü ekşitmek; memnun olmadığını belli etmek"

Yüzüñni turş étip kişige

Anıñ köñlün dağı gamgñ kılur sen (86b/1-2)

"Bir kişiye asla yüzünü ekşitme, onun gönlünü de gamlı yaparsın".

zaħm yi- "Eziyet çekmek"

Körmegen zenbūr fi‘ilin nē bilür

Ol bilür kim zaħmnı köp yip turur (126b/9)

"Görmeyen arının ne yaptığını/nasıl soktuğunu nereden bilir! (Bunu ancak), onun kahrını çok çekmiş kişi bilir."

zahmet çek- "Zorluk yaşamak, eziyet çekmek"

Ol tācir ölüm hālīne tüşüp yattı fakīr yastuķı üstüne kēlip ayttı el-ḥamdülillāhi kim men yayağ yürüp zahmet çekip ölmedim dağı sen teve üstünde oturup öldüy (58a/11-13-58b/1) "O tacir ölüm döşeğine düşüp yattı, O fakir (kişi), ölüm döşeğinde yatarken gelip (şöyle) söyledi: Elhamdülillah, ben yaya olarak yürüyüp, zahmet çekip ölmedim ancak sen deve üstünde oturup öldün."

zahmet kör- "Eziyet çekmek"

Žā‘if ra‘iyyetiñe rahmet kılğıl kim kavī düşmenden zahmet körmegeysen (19b/8-9) "Zayıf halkına rahmet et ki, kuvvetli düşmanlarından eziyet çekme!"

3.9. Eziyet Etmek

‘aciz kolunu bur- "Güçsüzleri ezmek, düşkünlere zulmetmek"

Bolur ‘aciz tapup kudret elin kim

Burar bolsa tutup ‘aciz kolunu (88b/7-8)

"Kudret sahibi olup acizlere, garibanlara zulmedersen, bir gün sen de aciz kalırsın."

cefānıñ elin tilge koy- "Diliyle, konuşarak eziyet etmek"

Ay cefānıñ elin koyup tilge

Nē kadar kılğasen bu zulm elge (20a/9-10)

"Ey insanlara diliyle cefa çektiren kişi! Daha ne kadar bu halka zulmedeceksin!"

cerāḥatı üstüne tuz koy- "Yaranın üzerine tuz koymak; mec. Acısına acı katmak"

Ol ḥālette körüp köñlüm ağrıdı mürüvvet körmedim bir fakīrniñ cerāḥatı üstüne tuz koymaķnu (143b/4-5) "(onu) o halde görünce içim sızladı, bir garibin yarası üstüne tuz koymayı/acısına acı katmayı insanlık olarak görmedim."

elden alıp ayakka sal- "Perişan etmek"

Köñül elden alıp saldı ayakka

Uşol qaddi şanavber yāsemīn ten (127a/3-4)

"Ey gönül! Şu fidan boylu, yasemin tenli (sevgili) beni perişan etti."

ḥalel kēl- "Zararı dokunmak"

Ol kul ayttı bu kadar tuz almak bilen ne hâlel këlgey (31a/4) "O kul (şöyle) cevap verdi: Bu kadar tuz almakla ne zararımız dokunacak?"

köñül yıķ- "Kalp kırmak"

Erlık ol iş degül köñül yıķkay

Yā kişi ‘aybını körüp çakķay (146b/11-12)

"Yiğitlik, gönül yıkmak ya da insanların kusurlarını ortaya çıkarmak değildir!"

küç ét- "Zor kullanmak; zorbalık etmek"

Dağı miskîn kişilerge küç étme

Alarını āhı otından hāzer kıl (38a/10-11)

"Garibanlara zorbalık etme, onların ahlarının ateşinden sakın!"

küç kël- "Zorlanmak, zor gelmek"

Dostlarından bir tãife këlip maña ayttı ol yār-ı ‘azîz firākından niçük kēçer sen ayttı anı körmek maña ol kadar küç këlmes kim anasını körmek küç këlür (121b/2-5) "Dostlarından bir grup gelip buna sordu: O aziz yârın ayrılığını nasıl kabullenirsin? O kişi cevap verdi: Onu görmek bana o kadar zor gelmez ama anasını görmek zor gelir."

küç kıl- "Eziyet etmek; zorbalık yapmak"

Ol melik kim dā‘im elge ve ulusķa küç kılur

‘Āķibet mülkin ilinden bir kavî düşmen alur (17a/6-7)

"Memleketine ve milletine daima zorbalık eden hükümdar, en sonunda memleketinden kuvvetli bir düşman edinir."

zahmet bër- "Eziyet etmek, acı çektirmek"

Senden anı tiler men kim maña zahmet bërmegey sen (40b/6-8) "Senden bana eziyet etmemeni istiyorum."

zaķm ur- "Sokmak, ısırarak; zarar vermek"

Niçe köp yidürseñ saña bir kün ol

Urur zaķm andan sığına yüri (14b/10)

"(Bir kişiyi) ne kadar çok yedirirsen yedir, mutlaka bir gün sana zarar verir; o yüzden dikkatli ol!"

Yılan çobān ayağına urur zaḥm ol sebebden kim

Başını yençmesin tip taş bilen nāgah urup muḥkem (18b/6-7)

"Yılan, aniden başını taşla vurup ezmesin diye çobanın ayağını sokar."

ziyāni tēg- "Zarar vermek, zararı dokunmak" (145a/10-11)

Bir ebleh ortada kıldı yamanlık

Niçe 'ākīllere tēgdi ziyāni (52a/11)

"Aptalın biri ortada bir kötülük yaptı, bu kötülüğün zararı ise birçok âkil kişiye dokundu."

zūlm elin uzat- "Zulmetmek"

Kim zūlm elin uzatsa sulṭān bolur mı bolmas

Ḳoylarğa ḳurt hergiz çobān bolur mı bolmas (16b/11-12)

"Bir kişi halkına zulmederse sultan olur mu olmaz! Kurt koyunlara hiç çoban olur mu olmaz!"

zūlm urluḳın ek- "Kavga ya da savaş ortamı yaratmak; fitne fesat sokmak"

Ekip zūlm urluḳın ḥayr istegenler

Cehennem otına özin yaḳadur (19b/12-13)

"(İnsanların arasına) fitne fesat sokup hayır isteyenler, kendilerini cehennem ateşiyle yakarlar."

3.10. Açgözlülük

boğazı kēḡ "Boğazı büyük; yeme içmeyi seven"

Bir pehlevān yumrukçı yigitniḡ dūnye cihetinden eli avuḳı tar dağı boğazı kēḡ idi (96b/1-2) "Bir pehlivan yumrukçu yiğidin dünya (hayatı) yönünden eli avucu dar ancak boğazı büyük biriydi."

cihāndan toyma- "Dünya nimetlerinden elini çekmemek"

Ol ayttı rāst ayttıḡ ey yigit sen

Nēdeyim kim cihāndan toymayıp men (136b/5-6)

"O söyledi, doğru söyledi: Ey yiğit kişi sen bu dünyanın nimetlerinden doymadıysan, ben ne yapayım!"

cihānı yi- "Aç gözlü olmak; gözü doymamak"

Hārīş yise cihānı henüz aç ve fakīr

Hemīse ehl-i kanā‘at bir étmek bile tok (166b/6-7)

"Aç gözlü (insan) dünyayı yese yine de aç ve fakir kalır. Ancak kanaat ehli insanlar daima bir ekmekle bile tok kalırlar."

kanā‘at ayağın selāmet etekine çek- "Kanaatkâr olmak; tamahkârlığı bırakmak"

Atası ayttı ey oğlum bu hayāl-i muhālîni dimāğınđan kitergil kanā‘at ayağın selāmet etekine çekip oturgil (96b/8-9) "Babası (şöyle) söyledi: Ey oğlum bu imkansız hayali aklından çıkar, kanaat ayağını selamet eteğine çekip otur, kanaatkar ol!"

kiçeni kündür kündürni kiçe kıl- "Dünya işleriyle gece gündüz uğraşmak"

Fakīr ol degül kim hevā ve heveske uyup kiçeni kündür kılğay dağı şehvet artınça yürüp kündürini kiçe kılup gāflet uykusunda yatıp kılğay dağı alında nē bolsa yigey ağzında nē kēlse diğey taşı ‘imāret içi harāb bolğay (80b/1-6) "Fakir, heva ve heveslerine uyup gecesini gündüz kılacak ve şehvetin arkasından yürüyüp gündüzünü gece kılıp gaflet uykusunda yatıp kalacak ve önünde ne olursa yiyecek, ağzına ne gelse söyleyecek, dışı imar içi harap olacak."

közi tolma- "Gözü doymamak"

Alar eşikde anı anıñ üçün koyup tururlar kim tilençiler elinden cānına yetip tururlar dağı muhāl-i ‘aql irür kim eger yazıdağı barça kumlar inçi bolsa tilençilerin közi tolmas (156b/4-7) "Onlar kapıda, onu, onun için bırakmışlardır ki dilencilerin yüzünden canlarına tak etmiştir ve bunu akıl bile anlamaz, eğer ovalardaki bütün kumlar inci olsa dilencilerin gözü yine de doymaz."

közi toyma- "Gözü doymamak, az ile yetinmemek"

Turup erte muni huccet këtürdi

Maña toymas közüm haclet këtürdi (138b/6-7)

"Sabah kalkıp bunu delil olarak getirdi, doymaz gözüm bana utanç getirdi."

közlerini toprak toldur- "Gözünü toprak doyurmak"

Cihān sevgen kişiniñ közlerini

Kanā‘at toldurur yā ölse toprak (93a/4-5)

"Dünyayı seven kişini gözlerini ya kanaat doldurur ya da ölünce toprak doyurur."

ṭama‘ eşikin aç- "Açgözlülük yapmak"

Eyā ṭama‘ eşikin özine tilep açkan

Kerem bilen açıban küç bilen anı yapma (22a/7-8)

"Ey bile bile kendisine açgözlülüğün kapısını açan kişi, bu kapıyı güzellikle açıp zorbalıkla kapatma".

ṭama‘ etekin aç- "Aç gözlülük yapmak"

Meddāh medhine mağrūr bolmağıl kim ol al tuzağın kırurturur dağı bu ṭama‘ etekin açıp oturur (165b/11-13) "Seni övenlerin övgüsüne aldanma, onlar hile tuzağını kurmuşlardır ve aç gözlülük yaparlar".

ṭama‘ge tüş- "Açgözlülük yapmak"

Bir şāhib-devlet yolukup saña rahm kılıp sınık köñlüñni cebr kıldı munuñ bigin ittifāk nādir tüşer dağı nādir bilen hükm itip bolmas zinhār bu ṭama‘ge tüşmegil dağı bu işke harīs bolmağıl (105a/1-4; 153b/7) "Bir devlet sahibi kişi rastlayıp sana eahmet edip, kırık kalbini onardı. Bunun gibi ittifak nadiren düşer ve nadiren hükmedip olmaz. Zinhar bu açgözlülüğe düşme ve bu iş için fazla hırslı olma!"

3.11. Aşk / Muhabbet

cāna eşer ét- "Çok etkilemek"

Küneş vaşlın tilemes bolsa vaṭvāt

Küneşniñ nūrına andan ne noqsān

Munı ayttı dağı revān kitti ol sözi cānıma eşer etti (118a/3-5)

"Yarasa güneşe kavuşmak istemese de, güneşin ışığından hiçbir şey noksan kalmaz. Bunu söyledi ve yürüdü gitti, o sözü beni çok etkiledi."

dostluğ şūretin bağla- "Muhabbet kurmak, sevgi göstermek"

Bir qarı érge ayttılar niçün evlenmes sen ayttı qarı ḥātūnlar bilen başım hoş degül ayttılar yigit alğıl çün ni‘metiñ bar kuvvetiñ yiter ayttı men kim qarı men qarı ḥātūnlar bilen ülfetim bolmağanda ol kim yigit turur meniñ kibi qarı bilen ne kadar dostluğ şūretin bağlağay (138a/1-4) "Bir yaşlı adama sordular, niçin evlenmiyorsun diye. (O yaşlı adam) cevap verdi: Yaşlı hatunlar ile başım hoş değil. (Şöyle) söylediler: Genç (hatun) al, çünkü malın mülkün var, kuvvetin yeter. (O yaşlı adam) cevap verdi: Ben yaşlıyım, yaşlı hatunlarla bile yakınlığım olmadığından, o genç hatunlar benimle nasıl muhabbet kuracaklar."

elifden be ve t̄ni bilme- "Elif, be, te'yi bilmemek; mec. Aşk dışında her şeyi unutmak"

Kaçan könlünde kılsa 'ışık mesken

Elifden be ve t̄ni bilmegeysen (114b/7)

"Aşk gönlünü mesken ettiği zaman, aşk dışında bildiğin her şeyi (elif, be, te'yi bile) unutacaksın."

h̄atırını yoldaş kııl- "Gönülden dostluk kurmak"

Fak̄irler himmeti durur h̄atırını maña yoldaş kılgıl (19b/6-7) "Fakirler himmetidir. Benimle gönülden bir dostluk kur!"

könlü elden kit- "Gönlünü kaptırmak, âşık olmak"

Bir kimersenin könlü elden kitip dağı c̄n terkin urup nazarı helâket yerine tüşüp turur idi (6-8) "Bir kimse gönlünü kaptırıp, canından vazgeçip, helak olmak üzereydi."

könlün hoş ét- "Gönlünü hoş tutmak; sevindirmek"

Bir niçe künden sonra ol mescid eşikinden keçtim kördüm evvelki mu'allimniñ könlün hoş étip burunğı yerine keçirip tururlar (141b/9-11) "Birkaç gün sonra o mescidin kapısından geçtim ve gördüm, önceki muallimin gönlünü hoş edip, bir öncekinin yerine onu geçirmişler".

könlün şayd ét- "Gönlünü fethetmek, gönlünü kazanmak"

Hoş âvâz kerek kim Dāvūdī nağme bilen uçar kuşnu aķar sunı tıygay dağı ol bu fazilet bilen h̄alâyık könlün şayd ite bilgey (98a/11-13) "Davud'un nağmeleri gibi; uçan kuşu, akarsuyu engelleyecek bir hoş ses gerekir ve bu faziletler ile halkın gönlünü avlayabilmeli."

köñülde otur- "İçinde yer etmek, içselleştirmek"

Oturmas c̄hil êr köñlünde hikmet

Niçük kim taş üze ursa t̄mür mıh (59b/1-2)

"Taşın üzerinde demir çivi çakmak gibi hikmet de cahil insanın içinde yer etmez."

köñül al- "Gönlünü almak" (108a/9; 118b/7; 122b/7; 133b/6)

Niçe yêtse küçüm köñlün alayım

Tahammül cevriñe d̄im kılayım (133b/6-7)

"Gücümün yettiği kadar gönlünü alayım, çektirdiğin eziyetlere daima tahammül kılayım."

köñül bağla- "Gönül vermek; âşık olmak"

Yādımda bar oğlanlık eyyāmında kiçeler uyumayın zühd ve takvāğa köñül bağlap turur idim (53a/6-8) "Hatırımında var. Çocukluk zamanlarımda geceler uyumadan dini kaidelere ve takvaya gönül bağlamıştım."

köñül bér- "Gönül vermek; âşık olmak"

Çünkü bérdiñ köñül ol ay yüzge

Ƙıl taħammül niçe cefā kılsa (117a/13)

"O ay yüzlü sevgiliye gönül verdin. O yüzden sana ne kadar cefa ederse etsin tahammül et!"

köñül eşikinde otur- "Gönüllerde yer etmek; sevilme"

Bir kişi aña ayttı ne oturur sen kim fülān ĥoca kerem elin açıp fuķarā ĥıdmetine belin bağlap turur dağı dāim köñüller eşikinde oturur (82b/5-7) "Bir kişi ona (şöyle) söyledi: Ne oturuyorsun, filan hoca iyilik elini açıp fukaranın hizmetine bel bağlamıştır ve daima gönüllerde yer eder."

köñül il(i)n- "Gönül bağlamak; âşık olmak"

Bir kamer yüzli üni özdeñ ĥarĥ

Nağme kılsa kılmasa ilnür köñül (61b/4-5)

"Bir ay yüzlü, sesi güzel, seçkin dost, nağme kılsa da kılmasa da gönül ona bağlanır."

köñül tap- "Birinin gönlünü kazanmak"

Kerekli dost köñlin tapmaķ için

Atası bāğını satsa revādur (43b/4-5)

"Dostunun gönlünü kazanmak için babasının bağınsatsa revadır."

köñül yap- "Kırılan gönülleri tamir etmek"

Yétkeninçe küçün köñül yapķıl

Kim ĥalāyık saña du‘ā kılgay (45a/6-7)

"Gücünün yettiği kadar gönülleri hoş tut ki halk sana dua kılsın."

muħabbet bağla- "Gönül bağı kurmak"

Ol faķārğa men ayttım bu sen aytkanıñ benim ĥālime muvāfık turur yigitlik eyyāmında bir kimerse bilen muħabbet bağlap idim (124b/8-10) "O fakire ben (şöyle) söyledim: Bu senin

söylediklerin benim halime uygundur. Gençlik zamanlarımda bir kimse ile gönül bağı kurmuştum."

muhabbet nazarı ziyādet bol- "Günden güne daha çok sevmek; sevgisi artmak"

Künden küne muhabbet nazarı ziyādet boldı (11b/10-11) "Günden güne sevgisi, muhabbeti arttı."

Gülistan Tercümesi'nin ders verici nitelikte bir eser olması, deyimlerin çok kullanılmasını da beraberinde getirmiştir. Kısa ve etkileyici bir anlatım tarzı oluşturan deyimler, aynı zamanda okuyucu ya da dinleyicinin aklında daha kolay tutunabilen yapılardır. Dünya hayatının geçiciliği karşında tutunulacak tavır ve hareketler deyimler etrafında şekillendirilerek okuyuculara öğütler verilmiştir. Bununla birlikte *Kitābu Gülisān bi't-Türki*'de bu kadar çok deyim geçmesi, bir bakıma Türkçenin XIV. asırdaki dili kullanım gücüne ve anlatım zenginliğine de işaret etmektedir. Bu tip eserlerin deyim içeriklerinin incelenmesinin Türklük bilimine büyük katkılar sağlayacağı açıkça görünmektedir.

Kaynaklar

- AKSAN, D. (1998). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
- BODROGLİGETİ, A. (1969). *A Fourteenth Century Turkic Translation of Sadi's Gülisān (Sayf-i Sarāyī's Gülisān bi't-Türki)*. Budapest: Akademia Kiado.
- GENCAN, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- HATİBOĞLU, V. (1982). *Türkçenin Sözdizimi*. Ankara: DTCF Yayınları.
- HENGİRMEN, M. (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınları.
- KARAMANLIOĞLU, A. F. (1989). *Gülisān Tercümesi (Kitāb Gülisān bi't-Türki)*. Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, A. (1995). *Türkçe Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- SİNAN A. T. (2008). Deyim Kavramı Üzerine Notlar I. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 91-98.
- Türkçe Sözlük* (2005). Ankara: TDK Yayınları.
- VARDAR, B. (1988). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: ABC Kitabevi.